

SAKRAL GEOGRAFIYANING PREDMETI XUSUSIDA

Abdullaev Suyun Ismatovich,
Geografiya fanlar nomzodi, dotsent

Safarov Isoq Bozor o'g'li,
Qarshi davlat universiteti.
Geografiya kafedrası o'qıtuvchisi.
E-mail: safarovisoq@gmail.com

Qadim davrlardayoq vujudga kelgan geografik tasavvurlarning negizida sakral tasavvurlar turadi. Tarixiy jarayonlarga noan'anaviy qarash uchun ilmiy muomalaga "sakral" (lot. *sacer* yoki *sakri* - muqaddas, tabarruk, ibodat, sig'inish, marosim, ilohiy, sirli) tushunchasi kiritilgan[3]. Qadimdan mavjud bo'lgan sakrallik (muqaddaslik) tushunchasi va sakral tasavvurlar Yerda oqil insonning mavjudligi bilan chambarchas bo'g'liq. Umuman qadrlanadigan obyektlarning toifasi va majmuasi sifatidagi sakrallik inson psixikasining, xususan inson idrokining muayyan xususiyatlari tufayli shakllanadi. Bundan tashqari, sakrallik ayrim kishilarning ham, hamjamiyatning ham sotsial-psixologik ehtiyojlariga xizmat qilishi lozim.

Sakral obyektlar qadimdan bir hududda yashaydigan urug'lar, qabilalar, xalqlarning yoki juda katta hududdagi qardosh xalqlarning a'zolari uchun birlashtiruvchi rolni bajargan. Urug'larning sakral joylari oddiy birlashtiruvchi obyektlar bo'lgan va ular qadim davrlardan buyon aholi manzilgohlari yaqin-atrofida joylashgan, keyinroq esa aholi manzilgohlarida markaziy o'rin tutgan tabiiy obyektlar bo'lgan. Urug'larning muqaddas joylari hududida urug'ning tabarruk yodgorliklari saqlangan.

So'ngi yillarda turli tabiiy va gumanitar fanlar tutashuvida ilmiy izlanishning ko'pdan-ko'p yangi yo'nalishlari yuzaga kelmoqda. O.Shabliy (1993) diniy jabhaning geografyaviyligini isbot qilgan holda "sakral geografiya" terminini qo'llaydi[4] Sayyoramizdagi bunday meroslarni o'rganish va asrash yangi integral ilmiy yo'nalishni - sakral geografiyani (*sacred geography, сакральная география*) shakllantirdi. P.V.Shukanovning fikricha, sakral – falsafiy – ilmiy yondashuvlarni tahlil va sintezi asosida sakral geografiya konkret tarixiy va geografik makonda Borliqning muqaddas-an'anaviy namoyon bo'lishini o'rganadi. Sakral geografiyaning umumiy obyekti yagona sakral makonning tarkibiy qismi sifatidagi geografik qobiq; turli kuchlar va ularga mos keladigan jarayonlar, hodisalar va ruhiy-ma'naviy va axborot-energetik sajiyadagi muqaddas obyektlar sakral geografik tadqiqotning predmetli o'ziga xosligidir [5]. Sakral geografiya geografiyaning madaniyatshunoslik, tarix

(arxeologiya) va boshqa fanlarning tutashuvida shakllangan tushuncha va ilmiy yo`nalish bo`lib, uning o`rganish predmetini yer yuzasining an`anaviy tabiiy komponentlari emas, balki an`anaviy fizikaviy komponentlariga ega bo`lgan geografik makon, aniqrog`i geografiyaning belgilar-simvolik jihatlari yoki sakral landshaftlar tashkil etadi. Sakral geografiyaning shakllanishi sosial-gumanitar sohada makoniy burilish deb nomlanadigan XX asrning so`ngi choragida olimlarning e`tibori zamon kategoriyasini tadqiq qilishdan makonni yangicha ”o`qish”ga o`tish bilan bog`liq bo`ldi.

Geografiya fanlari tizimida rivojlanayotgan sakral geografiya integral ilmiy yo`nalish sifatida ko`pgina mamlakatlarda sekin-asta tadqiqotning alohida, mustaqil sohasiga aylanib bormoqda, sakral geografik tadqiqotlar esa tobora dolbzarlashmoqda.

Jahonning deyarli barcha xalqlarida qadim zamonlardan buyon sakral (muqaddas va mu`tabar) qadamjolar maqomiga ega bo`lgan obyektlari mavjud. Bunda shaxsning axloqiy-ma`naviy holati, uning ehtiyoji va ularni qondirish muhim ahamiyatga ega. Insonning ilmiy-nazariy va amaliy faoliyatining bu jihatlari sakral-ilmiy yondashuvdan foydalanish kontekstida, sakral-geografik bilimlarni shakllanishi misolida o`rganish maqsadga muvofiq (Shukanov, 2012).

Insoniyat tog`lar va daryolarga, g`orlarga, toshlarga, daraxtzorlarga, yo`llarga, buyuk kishilar hayoti bilan bog`liq bo`lgan joylarga va qabristonlarga, kreatsiya joylariga, o`lim bilan bog`liq bo`lgan voqealar sharafiga qo`yilgan haykallarga, kitoblarga, qadimiy inshootlar xarobalariga, ibodatxonalarga va boshqa madaniy, tarixiy va tabiiy meros yodgorliklariga **“sakral joylar”** maqomini beradi. Shuningdek, ajdodlar kulti, davlat hokimiyati, ijodiy geniallik (va genial bo`lgan shaxslar), bilim (ayniqsa mistik tushunchadagi bilim), tabiatning buyukligi, jangovor qahramonlik, madaniyat namoyon bo`ladigan joylar bilan bog`liq obyektlar ham muqaddaslik maqomiga ega bo`lishi mumkin. Sakral joylarni ziyorat qilish niyati, turli diniy marosimlar va amallarni o`z ichiga oladigan diniy amaliyotdir. Shunday qilib, sakral maqomga ega bo`lgan geografik obyektlar jumlasiga benazir kishilarning hayoti va tarixiy voqealar bilan bog`liq joylar, memoriallar, madaniy qadriyatlar (muzey, kutubxona), mashhur tabiiy urochishalar, nufuzli o`quv yurtlari va boshqa joylarn ham qaralishi mumkin.

Geografik nuqtai nazardan sakral joylar diniy funksiyani bajaradigan tabiiy-antropogen geosistemalar bo`lib, ular birinchi navbatda insoniyatning diniy ehtiyojlari bilan bog`liq bo`lgan, shuningdek aholining muayyan toifasiga mansub kishilarning bunday joylar bilan munosabatda bo`lishga intilishishiga

“GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS”

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

sabab bo`ladigan ziyorat qilinadigan obyektlardir. Hududiy hosilalarning bunday toifasi insoniyat rivojlanishining har bir bosqichda mavjud bo`lgan ”sakral joylar” tushunchasiga to`g`ri keladi va barcha hozirgi dinlarda mavjud.

Sakral geografiya – turli geografik obyektlar, muayyan sotsial-madaniy borliqqa, aynan sakrallik toifasiga ega bo`lgan geografik makonning o`zaro nisbati to`g`risidagi bilimlar tizimidir. Sakrallik tushunchasi eng avvalo din va uning bevosita mistikiga taalluqli tomoni bilan bog`liq. Muqaddaslik deyarli hamma vaqt transtsedentlik, mistik va sir bilan bog`liq[2].

Sakral geografiyada obyektlarning turlari, ularning geografik o`rni, paydo bo`lishining tarixi, va bu obyektlar bilan bog`liq bo`lgan hozirgi an`analar o`rganiladi. Sakral geografiya – sayyoramizdagi sakrallik toifasidagi muayyan obyektlarning o`zaro munosabatini aniqlash to`g`risidagi bilimlar tizimi bo`lib, u diniy tizimlardagi hududiy tasavvurlar shakllanishining qonuniyatlarini o`rganadi. Sakral geografiyaning o`rganish obyektlari – turli xalqlar va dinlarning kishilari muqaddas deb hisoblaydigan barcha joylar va narsalardir. Ular – xudo irodasi bilan biror-bir hodisa sodir bo`lgan joylar, barcha zamonlar va kultrlarning buyuk avliyolari va ularning safdoshlari dafn qilingan joylar, yo`qolgan dinlarning muqaddas joylari, ko`p yillik ziyorat va zohidlik (tarki dunyochilik) obyektlari, shuningdek kuch joylari deb atalmish joylarda tabiatning ko`rinmas kuchlari yaratgan unikal landshatlardir [1].

Sakral geografiya – tabiat va madaniyatning birgalikdagi fenomeni, kishilar ziyorat qiladigan tabarruk va muqaddas hududlarning birikmasidir. Quruqlik va suvning qismlari, qurilishlar va mahalliy kishilar ongida muqaddaslik sajiyasiga ega bo`lgan narsalar shunday joylardir. Sakral joylar ziyorat qilish fenomeni mamlakatda keng tarqalgan ritual amaldir. Sakral geografiya - tabiiy, madaniy va tarixiy merosning alohida qadrlanadigan va muqaddas obyektlari to`g`risidagi tarixiy - geografik bilimlar tizimi.

Sakral geografiya – sayyoramizdagi muqaddaslik toifasidagi muayyan obyektlarning o`zaro munosabatini aniqlash to`g`risidagi bilimlar tizimi bo`lib, u diniy tizimlardagi hududiy tasavvurlar shakllanishining qonuniyatlarini o`rganadi. Uning o`rganish obyektlari – turli xalqlar va dinlarning kishilari muqaddas deb hisoblaydigan barcha joylar va narsalardir.

Sakral geografiyaning o`rganish obyektlarini turli xalqlar va dinlarning kishilari muqaddas deb hisoblaydigan barcha joylar va narsalar tashkil etadi. Ular – xudo irodasi bilan biror-bir hodisa sodir bo`lgan joylar, barcha zamonlar va kultrlarning buyuk avliyolari va ularning safdoshlari dafn qilingan joylar, yo`qolgan dinlarning muqaddas joylari, ko`pyillik ziyoratgohlar va zohidlik

(tarki dunyochilik) obyektleri, shuningdek kuch joylari deb atalmish joylarda tabiatning ko`rinmas kuchlari yaratgan unikal landshatlardir.

Sakral geografiyaning o`rni dinning jamiyatdagi roli bilan belgilanadi. Shu sababli fanning bu tarmog`i madaniy geografiya va xizmat ko`rsatish geografiyasi oralig`ida turadi. Sakral geografiya madaniy geografiyaning bo`limlaridan biri deb hisoblash qabul qilingan. Sakral geografiyaga doir yozilgan ishlarning ko`pida u mazmuniga ko`ra batamom kulturologik soha bo`lib, badiiy ijodiy, diniy san`at va diniy falsafa, madaniy-tarixiy tadqiqotlarni sintez qiladi. Zero, dinning o`zi insoniyat ma`naviy madaniyatning eng muhim jabhalaridan biri hisoblanadi, uning mavjudligi (faoliyati) – bu dastavval ishlab chiqarish va sakral xizmatlarni iste`moli.

Geografiya fanlari tizimida rivojlanayotgan, tabiiy, madaniy va tarixiy merosning alohida qadrlanadigan va muqaddas obyektleri to`g`risidagi tarixiy – diniy - geografik bilimlar tizimi bo`lgan sakral geografiyaning vazifalariga muqaddas, alohida qadrlanadigan joylarni, kishilarning muayyan hamjamiyati nazarida ilohiy ahamiyat kasb etadigan diniy yodgorliklarni, muayyan hududda (mamlakatda) diniy vaziyatning shakllanishining tarixiy-geografik jihatlarini, makoniy tasavvurlarning ayrim turlarini (sistemalarini) – diniy tizimlaridagi tasavvurlar shakllanishining qonuniyatlarini o`rganish kiradi. Unda sakral obyektlarining har xil turlari, ularning joylanishi, paydo bo`lish tarixi va xalqlar hayotidagi ahamiyati, shuningdek ular bilan bog`liq diniy-marosim amallarining tizimi o`rganiladi.

Sakral meroslarni o`rganish va asrash bilan shug`ullanayotgan sakral geografiyaning vazifalaridan biri – ichki ziyorat va bilish turizmini rivojlantirish, vatanparvarlikni tarbiyalash, kishilarning salomatligini va ma`naviy hayotini yaxshilashdan iborat. Turli mamlakatlarda olib borilayotgan tadqiqotlar sakral geografiyani o`rganishning istiqbolli ekanligini ko`rsatmoqda.

Adabiyotlar

1. Abdullayev S.I., Жанкабилов I.X., Назаров M.G. Сакрал география - янги интеграл илмий йўналиш // Ўзбекистон география жамияти ахбороти, 49-жилд.- 81-85-б.
2. Лавренова, О. А. Культурный ландшафт: от Земли к Космосу. Ноосферная концепция В. И. Вернадского и понятие культурного ландшафта // Биосфера. Электронный научный журнал. – 2003. – № 2. – Режим доступа: <http://www.ihst.ru/~biosphere/03-2/Lavren.htm>
3. Латино-русский словарь. – М., 1976. – 891 с.

"GEOGRAFIYA – KELESHEKKE KÓZ-QARAS"

atamasındađı Respublikalıq kólemdegi ilimiy-teoriyalıq konferenciya

4. Шаблій, О. И., Висътак А. И. Сакральная география: становление и проблемы развития // Проблемы территориальной организации общества: тезисы докл. науч. конф. – Пермь, 1993. – С. 27–28.
5. Щуканов П. Сакральнó – науковí основи освітнього процесу. – Полтава. 2012. - № 3 (122). –С. 3-6.

